

ULUSLARARASI POLİTİKADA TÜRK MODELİNİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

Yard. Doç. Dr. İdris BAL

ÖZET

"Türk Modeli" terimi, nitelikleri Müslüman bir toplumda, laiklik, pazar ekonomisi, Batı ile işbirliği ve yakınlık, çok partili sistem olan Türkiye'deki hükümet ve gelişme modeline işaret etmek üzere kullanılmaktadır. Batı, ABD başta olmak üzere, Türk modelini destekleyip Türk cumhuriyetlerine teklif etti. Türkiye'nin bölgeyle olan kültürel ve tarihî bağları, Türk modelinin laik ve çok partili sistem nitelikleri ve Türkiye'nin ekonomik transformasyon tecrübesi, Batı'yi Türk modelini desteklemeye teşvik etti. Fakat Batı, İran'ın bölgedeki etkisinin sınırlarını anladıktan, Rusya'nın yakın çevre (near-abroad) politikasını fark ettikten, Türkiye'nin kendi içerisindeki Kürt ayrılıkçılığı gibi problemlerin varlığından ve tüm bunların ötesinde, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Batı'nın bölge ile ilgili hazırladığı senaryoda Türk modelinin kendine düşen rolü başarıyla oynamasından dolayı Türk modeline desteğini sona erdirdi.

Türkiye yeni şartlara hazırlıklı değildi. Fakat, SSCB dağıldığında, Türk tarafı bu sonu ve Türk cumhuriyetlerin ortaya çıkışlarını memnuniyetle karşıladı. Bu tepkiyi bölgeyle olan kültürel ve tarihi bağlar ve Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki pozisyonu büyük ölçüde etkiledi. Batı'nın Türk modelini ortaya atması Türkiye'nin eline yeni araçlar verdi; bu gelişme, Soğuk Savaş sonrası bölgede Türkiye'nin stratejik pozisyonunun öneminin teyit edilmesi anlamına geliyordu ve Türkiye'ye hem Batı için hem dünya politikası için hala önemli olduğunu iddia etme imkânı verdi. Türk cumhuriyetlerinin Türk modeline ilk tepkileri bu cumhuriyetlerin kültürel çevresince büyük ölçüde etkilendi ve Türk modeline olumlu tepki verdiler. Fakat, Türkiye'ye ve Türk modeline ilk duygusal tepkiden sonra, Türk cumhuriyetleri daha gerçekçi ve şüpheli oldular ve her ne kadar Türk modeline ilgileri tamamen sona ermesede, azaldı.

Anahtar Kelimeler:

Türk Modeli, Batı, Türkiye, Türk Cumhuriyetleri, İran, Rusya

GİRİŞ

SSCB'nin 1991 sonunda dağılmasını hemen takip eden iki yıl içerisinde Türkiye içerisinde ve dünyada politikacılar, medya ve analizciler yoğun bir şekilde değişik vesilelerle yeni bağımsız olmuş Türk cumhuriyetleri için uygun hükümet ve gelişme modeli olarak Türk Modelinden bahsettiler. Türk başbakanı Demirel ile 13 Şubat 1992'de Washington'da yapılan bir görüşmeden sonra Başkan Bush Türkiye'yi "Orta Asya tarafından taklit edilebilecek demokratik, laik devlet modeli olarak" gösterdi (*Rashid, 1994*). Benzer bir şekilde Haziran 1992'de madam Catherine Lalumiere, varlığını Avrupa'nın insan hakları görüşünün savunuculuğuna ve yayılmasına adanmış bir birim olan Avrupa Konseyi'nin Genel Sekreteri, Orta Asya cumhuriyetlerini ziyaret etti ve "Türkiye'nin Asya'da birçok yeni bağımsız olmuş ülke için geçerli bir gelişme modeli oluşturduğunu" ilan etti (*Mango, 1993*). Özbek başkanı "ülkemin Türk yoluna (Modeli) göre ilerleyeceğini tüm dünyaya ilan ediyorum" derken (*Independent, 21 Decemher 1991*), Özbek muhalefet partisi Erk'in lideri, Mohammed Salih, "Biz Türki halkız ve Türkler hiçbir zaman fanatik olmadılar, dinin politikaya karışmaması gerektiğini ve muhtemel modelin sadece Türkiye olduğunu zannediyorum" dedi (*Sander, 1994*)- SSCB'nin dağılmasını takiben Türkiye ve İran, Orta Asya ve Kafkaslarda oluşan (veya oluştuğu varsayılan) güç boşluğunu dolduracak ve yeni devletlerin politik model ve kimlik arayışlarında taklit edilecek, örnek alınacak, rakabet eden iki ülke olarak telakki edildiler. Bu yarışın ilk günlerinde Amerika'nın öncülüğünde Batı (bu terime ABD dahildir) Türkiye'yi destekledi ve Türk modelini ortaya attı. Fakat daha sonra bu desteğini kesti. Türk cumhuriyetleri ise Türkiye'yi ve Türk modelini heyecanla karşıladılar fakat daha sonra bu heyecan, beklentiler ve Türk modeline olan ilgi azaldı.

Türkiye acaba bir mucize gerçekleştirerek ha-

rika bir model mi geliştirmişti ki bu modelden bahsediliyordu? Oysa, Türkiye'nin sistemi içte ve dışta değişik kesimlerce eleştiriye tabi tutulup, çözüm önerileri sunuluyordu. AB ile ilişkilerinde bu problemler Türkiye'nin önüne engel olarak sürülüyordu. Mesela, Barchard (1985), 1985 yılında Türkiye'nin sisteminde reformlar gerçekleştirebilmesi için İberya modeli, Kore modeli, Meksika modeli, Yeni Osmanlılık, Latin Amerika Modeli ve Marksizm modellerini ortaya atmaktaydı. Neden altı yıl sonra, 1990'larda Türk modelinin kendisi örnek teşkil edecek seviyeye ulaşmıştı? Türk modeli ile kastedilen şey neydi? Türkiye'deki sistemin tamamı mı idi? Yoksa bazı prensiplerin altı mı çiziliyordu? Batı'nın Türk modelini ortaya atmasına neden olan faktörler nelerdi? Niçin daha sonra Batı bu modele desteğini kesti? Türkiye'nin SSCB'nin sona ermesine ve Türk cumhuriyetlerinin bağımsız birimler olarak ortaya çıkışlarına tepkisi nasıl oldu? Bu tepkiyi etkileyen faktörler nelerdi? Türkiye nasıl bir politika üretmeye çalıştı? Türk cumhuriyetlerinin Türkiye'ye ve Türk modeline ilk tepkileri nasıl oldu ve daha sonra bu tepki değişti mi? Bu makalenin amacı, tüm bahsi geçen soruların cevaplarını bulmaktır. Fakat konunun kapsamı bu makalenin sınırlarını çok aştığından dolayı bulunan cevaplar makale ölçülerine uygun olarak çerçeve çizen, temel iddiaların ve tartışmaların üzerinde duran özet açıklamalar olacak, somut tarihi olaylar ve uygulamalar yeteri kadar detaylı olarak ele alınamayacaktır. Bu soruların cevabı için Bal (1998) ve Bal (2000) e bakılabilir. Bu amaca ulaşmak için öncelikle Türk modelinin ne olduğu ve nasıl geliştiği özetlenecektir. İkinci olarak, Batı'nın neden Türk modelini ortaya attığı ve daha sonra desteğini kestiği özetlenecektir. Üçüncü olarak, Türkiye'nin SSCB'nin dağılmasına ve Türk cumhuriyetlerinin bağımsız birimler olarak ortaya çıkışlarına tepkisinin nasıl olduğu ve Türkiye'nin nasıl bir politika üretmeye çalıştığı üzerinde durulacaktır. Son olarak ise, Türk cumhuriyetlerinin Türkiye'ye ve Türk modeline tepkisi özetlenecektir.

TÜRK MODELİ

Mango'ya (1993) göre Türk modeli ile genellikle "Türkiye Cumhuriyeti'nin Liberal açık pazar politikaları uygulayarak, Batı ile işbirliği içerisinde, Batı standartlarına ulaşmayı amaç edinen laik, demokratik bir model" olduğu kastedilmektedir. Israeli (1994), Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Türk cumhuriyetlerinin Türkiye'ye bir model olarak baktıklarını belirtmektedir. Israeli'ye göre Türkiye etnik ve dil bakımından onlara (Tajikler hariç) yakındır ve Türkiye, Orta Asya Cumhuriyetleri için hem laik bir İslam ülkesi olma örneğini, hem de Batı'yla yakın işbirliği içerisinde gelişme örneğini oluşturmaktadır. Winrow da (Eylül 1992), benzeri argümanları ileri sürmektedir. Ona göre, "müslüman nüfuslu laik bir devlette, açık pazar ekonomisiyle desteklenen, makul olarak iyi çalışan liberal demokrasi anlamına gelen Türk gelişme modelinin Sovyetler sonrası Türk cumhuriyetleri tarafından adapte edilmesi gerektiğinin ideal olduğunu ABD ve diğer Batı Avrupa ülkeleri kabul etmişlerdir". Bir Türk diplomatı Türk modelini şöyle tarif etmektedir, "Türk modeli dünyanın çok merkezi bir yerinde nasıl bir millet oluşturulduğunu, bağımsızlığın kazanıldığını ve korunduğunu, nasıl çağdaş değerler ve demokrasi kurulduğunu ve kurumların tedrici olarak transformasyonu ile liberal ekonomiye ulaşıldığını açıklamaya yarar" (Aybet, 1994) • Türk akademisyen Oral Sander (1994) de, Türkiye'yi model olarak kabul etmektedir ve ona göre, "onların Batı'yla organik bağ kurma, politik ve ekonomik modernizasyon için belli istekleri göz önüne alındığında, açık bir şekilde Kemalizm Türk cumhuriyetler için fundamentalizmden daha iyi bir model olma durumundadır". Diğer taraftan, Akiner (1993) durumu şöyle yorumlamaktadır; "Aslında Türkiye ve İran sembol olarak kullanılmaktadır. Mesaj çözüldüğünde aslında sorulan şey şudur; Orta Asyalılar İslami Fundamentalizm yolunu mu yoksa laiklik yolunu mu takip etmeye niyetlidirler? Pazar ekonomisine geçmeye niyetlimidirler? Batı türü demokratik hükümet şeklini kabul etmeye mi niyetlidirler?".

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere "Türk Modeli" terimi, Müslüman bir toplumda, laiklik,

pazar ekonomisi, Batı ile işbirliği ve çok partili sistem prensiplerinin altını çizmek üzere bir sembol olarak kullanılmıştır. Sovyetlerin dağılmasını takiben, politikacılar, akademisyenler ve medya Türk modelinden bahsettiklerinde aslında onlar bu prensiplerin altını çiziyorlar ve tüm bu prensipleri sisteminde içeren tek Müslüman ülke olarak Türkiye'ye işaret ediyorlardı.

Atatürk Türk modelini ilk olarak 1923-1938 tarihleri arasında şekillendirdi. Devlet laik temeller üzerine kuruldu; saltanat ve halifelik kaldırıldı ve 1937 yılında yapılan bir değişiklikle laiklik ve farklı sosyal reformlar 1924 anayasasına eklendi. Atatürk Türkiye'nin yönünü Batı'ya çevirdi ve Batı'ya yakınlık ve Batı ile işbirliği Türk modelinin temel niteliklerinden birini teşkil etti. İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyet talepleri Türkiye'yi Batı ile somut olarak işbirliğine zorladı. Türkiye NATO'ya dahil oldu ve Türkiye'nin Avrupa Konseyi, OECD gibi Batı kurumlarına üyeliği ve Avrupa Topluluğu ile ilişkileri Türkiye'nin Batı'ya yakınlığını kuvvetlendirdi.

1946'da Demokrat Parti kuruldu ve 1950 seçimlerindeki zaferinden sonra iktidara geldi. Bunun anlamı Cumhuriyet kurulduğundan beri devam eden tek parti yönetiminin sona ermesi demektir. Halk arasındaki CHP'ye olan memnuniyetsizliğin yanında, Batı ülkeleri bu değişiklik için Türkiye'yi teşvik etmişlerdi (Lewis, 1951). Mesela, Louis ikinci dünya savaşını takiben İngiltere'nin Türkiye'ye siyasi yapısını daha demokratik bir anayasa ile reforme etmesi için baskı yaptığını ileri sürdü (Louis, 1984). Bu Türk demokrasisi için bir başarıydı ve bu gelişmeden sonra çok partili sistem Türk modelinin önemli özelliklerinden biri haline geldi.

Ekonomik sahada ise, 24 Ocak 1980 kararlarından sonra, ekonomiye liberal ekonomi politikaları uygulandı. Bu gelişme ithal ikamesi yoluyla sanayileşme stratejisinin sonu oldu. Bunun yerine açık pazar mekanizması (a free market mechanism) benimsendi, devletin ekonomiye müdahaleleri sınırlandı ve ekonomi dış dünyaya açıldı. Bu politikalarla Türk ekonomisi kapalı, tarıma dayalı, rekabete dayanmayan bir yapıdan, pazar orijinli, liberal ve hızla sanayileşme yönüne transfer

edilmiş oldu (*Togan, 1992; Yalçın, 1992a; Özal, 1991*). Böylece, her ne kadar eksikleri olsa ve transformasyon süreci halen devam etse de, Türkiye'nin 1990'lardaki ekonomik transformasyondaki tecrübesi ve pazar ekonomisi Türk modelinin diğer bir önemli niteliğini oluşturdu.

Her ne kadar Türk modeli yukarıda bahsi geçen hususları basarsa da, bu modelin handikapları, aksaklıkları da vardı. 1983'ten beri Türkiye sivil idareciler tarafından yönetilmekte olsa da, Türk demokrasisi ordu tarafından üç kez kesintiye uğratıldı (1960, 1971 ve 1980'de). Daha da önemlisi, mukayeseli olarak son bir yılda hızı azalma gösterse de, 1984'ten beri Kürt ayrılıkçılığın-dan dolayı Türkiye kendi topraklarında (Güneydoğu Anadolu'da) ilan edilmemiş bir savaşa dahil olmuş durumdadır. Bu durumun Türkiye ve Türk modelinin karşı karşıya kaldığı en büyük problem olduğu açıktır. Çünkü bu problem Türk modelinin popüler imajını zayıflatmaktadır ve Türkiye'ye yönelik Batı'nın ve Türk cumhuriyetlerinin tavrına olumsuz etki yapmaktadır. Uzun dönemde, bu probleme bir çözüm bulunmadıkça, Türk ekonomisine zarar vermenin dışında, Türkiye'nin Türk cumhuriyetleriyle ve Batı ile gelecekteki ilişkileri açısından problemler oluşturacağı gibi, Türk ve Kürt kökenli vatandaşlar arasında sürtüşmelere ve huzursuzluklara da yol açma ihtimalinden bahsedilebilir. Diğer taraftan her ne kadar şimdilik, Alevî halkın memnuniyetsizliği Türkiye ve Türk modeli için somut bir tehlike oluşturmasa da, bu durum bir kriz için potansiyel bir kaynak olarak kabul edilebilir. Alevîler Türk modelinden memnun olmayıp bu modelde değişiklikler yapılmasını talep etmektedirler. Kimliklerinin tanınmasını ve kültürlerinin devamı için devlet desteği talep etmektedirler (Bal, 1998). Tüm bu problemler Türk modelinin demokratik sivil bir toplum oluşturmadaki güçlüklerini göstermektedir.

BATININ TÜRK MODELİNE DESTEĞİ

Yukarıda belirtildiği gibi başta ABD olmak üzere Batı Türk modelini destekledi ve Türk cumhuriyetlerine örnek olması için ortaya attı. Birçok vesile ile Batılı ve Amerikan karar vericiler Kaf-

kaslarda ve Orta Asya'da yeni bağımsız olmuş Müslüman Cumhuriyetler için Türk modelinin ideal bir yol olduğunu ilan ettiler (*Middle East, July 1992*). Batı'nın Türk modelini desteklemesinin ve bu modeli ortaya atmasının arkasında bazı sebepler ve varsayımlar vardı.

İlk olarak, SSCB'nin sona ermesiyle, Rusya'nın eski Sovyet topraklarını kontrol etme isteği içerisinde olmadığına ve bölgeyi terk ettiğine inanıldığından dolayı Orta Asya'da bir güç boşluğu olduğu varsayıldı. Bu boşluğu kim dolduracaktı? Bu bağlamda Türkiye ve İran'dan rakip güçler olarak söz edildi. İran Batı karşıtı ve İslamî bir rejimi temsil ederken, diğer taraftan, Türkiye demokrasiyi, laikliği, açık pazar ekonomisini ve daha da önemlisi Batı'ya yakınlığı temsil etmekteydi. Batı tarafından Türk modeli SSCB'nin sona ermesiyle oluştuğuna inanılan güç boşluğunun üstesinden gelecek önemli bir araç olarak görüldü. Bu nedenle, Batı'nın İslam korkusu, İran'ın coğrafi, kültürel ve tarihi olarak bölgeye yakınlığı ve Türk cumhuriyetlerinin İran modelini benimseyebilecekleri korkusu, Batı'yı Türk modelini desteklemeye güçlü bir şekilde teşvik eden temel sebepti (Malik, 1992; *Maria Bennigsen Broxup ile Şahsi mülakat ve Jane's Defence Weekly, 18 April 1992*).

İkinci olarak, her ne kadar Batı demokrasileri Türk modelinin kökeni olup, hala Türk modelinden daha güçlü olsalar da, Batı, Batı modellerini ileri sürmek yerine Türk modelini destekledi ve ideal bir yol olarak ortaya attı. Orta Asyalıların çoğunlukla Türk kökenden gelmeleri ve Müslüman olmaları gerçeğinin yanında, komünist yılların bu halklar üzerinde etkisinin sınırlı olduğu ve halkın kültürlerinin çok ciddi biçimde değiştirilemediği varsayıldı. Bu nedenle, Türk cumhuriyetlerinde Türkiye'ye yönelik olumlu bir kamuoyunun olduğu varsayıldı ki bu varsayım aslında doğrudu (*Yalçın, 1994; Akyol, 1990; Toker, 1990, Güler, 1990 ve International Herald Tribune, 14 Şubat 1990*). Diğer bir deyimle, Müslüman cumhuriyetler için yakınlık duydukları, ortak kültürleri olan bir ülkenin yolunu takip etmenin daha kolay olacağı varsayıldı. Bu nedenle, Batı demok-

rasileri yerine, model olarak alternatifler ya İran ya da Türkiye olacaktır (Bal, 1997). Monarşiden yarı diktatör liderliğe, oradan da çok partili sisteme Türk transformasyon tecrübesi de yeni cumhuriyetlerin tecrübelerine en yakın tecrübe olarak görüldü.

Üçüncü olarak, SSCB'nin dağılmasından sonra, Türk cumhuriyetleri merkezden kontrol edilen ekonomilerini transfer etme mecburiyetinde olmalarına rağmen serbest ticaret tecrübeleri yoktu ve pazar ekonomisinin gerekleri bu cumhuriyetlerde mevcut değildi. Bu nedenle taze bir örnek onların transformasyonları için faydalı olabilirdi. Bu açıdan, 1980 sonrası 24 Ocak kararlarını takiben Türkiye'nin ekonomik transformasyon tecrübesi merkezden kontrol edilen ekonominin pazar ekonomisine transformasyonu konusunda taze ve başarılı sayılabilecek bir örnekti. Bu nedenle, diğer niteliklerinin yanında Türkiye'nin ekonomik transformasyon tecrübesi Batı'yı Türk modelini desteklemeye teşvik eden bir faktördü.

Bunlar Batı'nın Türk modelini desteklemesini belirleyen temel sebeplerdi. Fakat, Batı'nın bu desteğini Batı'nın Türk modelinin olgunluğunu teyit etmesi olarak yorumlamak zordur. Bunun yerine, Türk modeli genellikle yukarıda bahsi geçen prensiplerin (laiklik, pazar ekonomisi, Batı ile işbirliği ve çok partili sistem) simgesi olarak kullanılmıştı. Eğer bu prensipler Türk cumhuriyetlerince benimsenirse, bunun hem Batı'nın hem de Türkiye'nin çıkarına olacağı varsayıldı. Batı'nın bu ilk varsayımları sınırlı bilgiye dayalı idi (Hunter, 1992). Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının ilk yıllarından sonra, Batı'nın bölgenin ekonomisiyle, stratejik ve kültürel konularıyla ilgili bilgisi arttı ve yeni gelişmeler oldu. Bunu takiben, Batı ve Amerika ilk varsayımlarını ve politikalarını gözden geçirdi ve Türk modeline desteklerini sona erdirdiler. Batı'nın Türk modeline desteğinin sona ermesinin ardında bazı önemli sebepler vardı.

Uk olarak, bölgenin gerçek koşullarını anladıktan sonra, Batı İran'ın bölgede her ne kadar jeostratejik avantajları (Ali, 1993) olsa da önemli handikapları da olduğunu anladı. Öncelikle, İran

İslamî bir devlet olsa da, Batı'nın ilk varsayımlarının aksine İran'ın Türk cumhuriyetlerindeki etkisi çok sınırlı idi. Bunun temel nedeni Sünnî ve Şîî müslümanlar arasındaki ayırım ve iki mezhep arasında husumete varan soğuk ilişkilerden kaynaklanıyordu, İran'ın Şîî bir ülke olmasına karşılık Azerbaycan hariç Türk cumhuriyetlerinin halklarının çoğunluğu Sünnîdir (Hussain, 1992). Azerî halk Türk kökenli ve milliyetçilik duyguları kuvvetli olduğu için İran'ın Azerî halkı üzerinde bile etkisi çok sınırlıdır. Aynı zamanda, İran'ın ülkesinin kuzeyinde yaşayan 20 milyon civarında Azerî kökenli yurttaşı vardır ve İran bu halkın Azerbaycan'a sempati duymalarından ve muhtemel birleşme taleplerinden korkmaktadır (hraeli, 1994) • Bu makalenin yazarı tarafından gerçekleştirilen şahsi bir mülakatta Annaguli Nurmemedov, Ankara'daki Türkmenistan Büyükelçiliği müsteşarı, "İran fundamentalizmi bize gelemez onların halkı Şîî, bizim halkımız Sünnîdir. Bizim halkımız onların mollalarına güvenmezler" diyerek konuyu özetledi. Ayrıca burada belirtilmesi gerekir ki, belki de bölgedeki sınırlarını anlamının neticesinde Batı'nın beklentilerinin zıddına olarak İran, rejimini Müslüman cumhuriyetlere ihraç etme çabası içerisine girmedi. Aslında İran Batı tarafından tecrit edildikten sonra ekonomik sahada muhtemel işbirliği olanakları arıyordu (Ahrari, 1994) • Bu nedenle İran'ın politikası maceracı olmaktan daha ziyade akılcı ve gerçekçiydi (Herzig, 1995). Bu durum Batı için bir sürpriz oldu. Çünkü, Orta Asya cumhuriyetlerinde İran modeli tehlikesi Batı'nın Türk modelini karşıt bir ideoloji olarak bölgede ortaya atmasına yol açan temel sebepti. Bu nedenle İran'ın akılcı politikası yüzünden Batı'nın Türk modelini desteklemesinin ardındaki temel sebep yok olmuştu.

ikinci olarak, SSCB'nin çöküşünden sonra, Rusya ilk olarak yerel meselelere öncelik verdi ve bu nedenle Rusya'nın eski Sovyet topraklarında kontrolü tekrar ele alma isteğinde olmadığı varsayıldı. Çoğu kesim bu nedenle SSCB'nin sona ermesiyle bölgede bir güç boşluğu olduğundan söz etti (Sander, 1994; MEI, 7 February 1992; İnan, 1995a). Fakat, özellikle 1993'ten sonra, yakın

çevre, "near abroad" politikasıyla Rusya, eski Sovyet topraklarında tekrar kontrolü ele alma niyetini açıkça ilan etti (*Bondarevsky and Ferdinand, 1994 and Yalçın, 1994*) • Rusya bu politikasını üç yolla meşrulaştırmaya çalıştı. Rus ekonomisi diğer cumhuriyelere bağlı olduğundan (diğer cumhuriyetler de Rusya'ya) Rusya'nın ekonomik sebepleri vardı. Güvenlik sebepleri de Rusya için önemliydi. Çünkü, Rusya nükleer gücü kontrol altında tutmak istiyordu ve rakip bir gücün eski Sovyet topraklarında yerleşmesini istemiyordu. Rus topraklarının dışında 25 milyon etnik Rus yaşaması onların sivil haklarını garanti etmek amacıyla Rusya'nın eski Sovyet topraklarını tekrar kontrol etme isteği içerisinde girmesini teşvik ediyordu. Bir başka deyişle, etnik Rusların yeni cumhuriyetlerde bulunması Rusya'nın yakın çevre politikasını meşrulaştırma gayreti açısından iyi bir bahane oluşturuyordu. 1994'te, Rusya Türk cumhuriyetleriyle birçok anlaşma imzaladı ve bölgedeki Rus üsleri tekrar açıldı. Bu gelişme bölgede dört yerine bir nükleer güçle ilgilenmek isteyen ve bölgede istikrar isteyen ve bunu Rusya'nın sağlayacağına inanan Batı için pek de öyle vahim bir gelişme değildi. Bu nedenle, Türkiye'nin beklentilerinin aksine, Batı, Rusya'nın yakın çevre politikasını uygulamasına sanki eski Sovyet topraklarını Rusya'nın kontrol etmesi onun meşru hakkıymış gibi müsaade etti veya en azından göz yumdu. İkisi birbirleriyle bağdaşmadığı için Batı'nın Türk cumhuriyetlerinde Rus politikasına ses çıkarmaması Batı'nın Türk modeline desteği için olumsuz bir gelişmeydi.

Üçüncü olarak, Türk modelinin ortaya atılması Batı dış politikasının bir aracıydı ve yaklaşık bir yıl sonra Türk cumhuriyetlerinin fundamentalizmi benimsemedikleri, bölgede güç boşluğu olmadığı, genelde sözkonusu cumhuriyetlerde istikrar olduğu, tüm cumhuriyetlerin pratikte halâ problemleri olsa da, Türk modelinin temel prensiplerini memnuniyetle karşıladıkları açık hale geldi. Bu nedenle, Batı politikası açısından, Türk modelini ortaya atmak Türk cumhuriyetlerinin dikkatlerini, ilgilerini İslami Ortadoğu, özellikle İran yerine Batı'ya yönelterek kendine düşen rolü

başarı ile yerine getirdi. Bunun anlamı Türk modeli kendine düşeni yaptığına göre daha fazla Türk modelini desteklemeye devam etme ihtiyacı ortadan kalkmıştı. Bunun ötesinde, Türk modeline desteğe devam etmenin yan etkileri de olabilirdi. Örneğin, Türkiye'nin bazı politikaları ve bazı Türk resmi ağzların, politikacıların demeçleri pan-Türkizm'in canlanması ihtimalini akla getiriyordu (*Hyman, 1994*). Türk modelini daha fazla desteklemek bu eğilimi teşvik edebilirdi. Bu nedenle Türk modeline destek Türkçü bir birliğin oluşmasına katkıda bulunmamak amacıyla düşünüşe geçti.

Son olarak, SSCB sona erdikten sonra her ne kadar Türk modeli popüler olsa da, Türkiye Güneydoğu Anadolu'da ilan edilmemiş bir savaşın içerisindeydi ve hergün birçok cana mal oluyordu. Geçen zaman içerisinde bu probleme bir çözüm bulunamamıştı ve Türk ekonomisi ve Türk dış politikası üzerinde olumsuz etkileri vardı. Buna ilâve olarak, Türkiye Alevî memnuniyetsizliği şeklinde Türk modelinden reform talep eden diğer bir ciddi problemle yüz yüze gelmek üzereydi. Bu iki problem Türkiye için çok önem arz etmekte ve Türk politika acedasının önemli bir yerini işgal etmekteydi (ve halen de işgal etmektedir). Bu problemlerin de Batı'nın Türk modeline desteği hususunda olumsuz rol oynadığı söylenebilir.

TÜRK CUMHURİYETLERİNİN BAĞIMSIZ OLMALARI VE TÜRKİYE

Genel olarak 1990'larda Türkiye SSCB'nin ani çöküşünü beklemiyordu ve bu nedenle yeni duruma hazırlıklı değildi (Mütercimler, 1993). Fakat, SSCB dağıldığında, Türk tarafı bu sonu ve Türk cumhuriyetlerinin bağımsız birimler olarak ortaya çıkışlarını memnuniyetle karşıladı. Anadolu Türkleri ile Türk cumhuriyetlerinin halklarının aynı kökenden olması, kültürel ve dil bakımından bağların bulunması gerçeği Türkiye'nin reaksiyonunu büyük ölçüde etkiledi.

Türkiye'nin soğuk savaş sonrası dönemdeki pozisyonu da Türkiye'nin yeni duruma reaksiyonunu etkiledi. Türkiye'nin 1987 yılındaki tam

üyelik başvurusunun AT tarafından reddedilmesi, Kıbrıs ve Kürt ayrılıkçılığı gibi konularda Türkiye'nin yalnız bırakılması, Batı ve dünya politikası için Türkiye'nin hâlâ önemli olduğunu gösterecek yeni argümanlar bulma çabaları Türkiye'nin SSCB'nin sona ermesine ve Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkışma coşkulu tepkisinde çok ciddi roller oynadılar. Türkiye Türk cumhuriyetlerini Türkiye'nin pozisyonunu uluslararası konularda destekleyebilecek tabii müttefikler olarak kabul etme eğiliminde idi. Soğuk savaş döneminde, Batı güvenliği için Türkiye Sovyetler Birliği'ne karşı siper olarak önemliydi. NATO üyesi olarak, Türkiye komünist blokla (Varşova Paktı) ortak sınırların %37'sini savundu (*İnan, 1995a*) ve NATO'da ikinci büyük orduya sahip oldu. Fakat, Sovyetler Birliği'nin sona ermesiyle beraber, Doğu ve Batı arasındaki karşı karşıya gelme durumu da ortadan kalktı. İdeolojik ve askerî yarışlarla motive edilen eski düşmanlıklar yeni dostluklarla yer değiştirdi. Bu yeni durumun anlamı Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı siper olarak Batı ve Amerika için önemli bir ortak olmaktan çıkmış olduğuydu (*Hunter, 1994*). Buna karşılık Türk siyasî liderliği Türkiye'nin dünya politikasında hala stratejik önemi olan bir yerinin bulunduğu ve Batı için Türkiye'nin hâlâ önemli olduğuna batılı güçleri ikna etmek istediler. Bu nedenle, Türkiye soğuk savaş sonrası durumla ilgili olarak yeni bir gündem bulma çabası içerisindeydi. Bağımsız devletler olarak Orta Asya'daki Müslüman cumhuriyetlerin ortaya çıkışları ve özellikle Batı'nın Türk modelini ortaya atması Türkiye'nin hâlâ Batı için önemli olduğunu gösterecek bir vasıtayı Türkiye'nin eline verdi. Bunun anlamı soğuk savaş sonrası bölgede Türkiye'nin stratejik konumunun öneminin teyit edilmesi anlamına geliyordu. Bu durum, Türkiye'ye Batı için ve dünya politikası için hala önemli olduğunu iddia etme imkânı sağladı. Batı'nın Türk modelini ortaya atmasının Türkiye'ye sağladığı ikinci araç ise, neredeyse Türk toplumunun tüm kesimleri bu konuya ilgi gösterecek ve gelişmeleri memnuniyetle karşılasalar da, genellikle dünya barışı için tehdit olarak görülen Pantürkizm ve

Panislâmizm ideolojileri suçlamalarından dolayı tedirgin ve tereddüt içerisindeydiler. Bir taraftan askerî olarak hala süper güç olan Rusya'yı korkutmak istemezken diğer taraftan Batı da asla Pantürkizmi ve Panislâmizmi memnuniyetle karşılamazdı. Genelde Türk tarafı tereddüt içerisinde olup yeni argümanlar bulma çabası içerisindeyken, Türk cumhuriyetlerine yönelik politikayı formüle etmeye çabalarırken, Batı'nın, özellikle Amerika'nın Türk modelini ortaya atması, Türk hükümetine ve Türk cumhuriyetleriyle sıkı bağ kurmak isteyen herkese iyi bir fırsat verdi. Bu düşünce Türk hükümetince ve Türk politikacılarca memnuniyetle karşılandı. Çünkü bu gelişme Türk politikasına kapsamlı bir çerçeve bulma problemine çözüm önermiş oldu. İlâve olarak, bundan sonra, Rusya'yı veya Batı'yı korkutmadan ve Pantürkizm ve Panislâmizmle suçlanmadan Türk cumhuriyetleriyle yakın ilişki kurmak kolay hale gelmişti.

Türk politikacılar, partiler, aydınlar, medya ve kamuoyu SSCB'nin sona ermesini memnuniyetle karşıladılar. Şahsi bir mülakatta Profesör Ayşe Ayata'nın belirttiği gibi her ne kadar Türk solu ilk başta tereddüt içerisinde olsa da, daha sonra onlar da fikirlerini değiştirdiler ve gelişmeleri memnuniyetle karşıladılar. Fakat, Marksistler ve Kürt solu bahsi geçen coşkulu karşılaşmanın dışında kaldılar. Marksistler davalarına bağlı kaldılar ve Sovyet modelinin çöktüğünü fakat komünist ideolojinin ayakta olduğunu, Çin ve Küba Sosyalist ülkelerinin ayakta durduklarını ileri sürdüler. Diğer taraftan, SSCB sona erdikten sonra Kürt solu (Kürt Marksistleri dahil) tamamen etnik ayrımcılık yönüne kaydılar. Türk toplumunun farklı kesimlerinin-partiler, aydınlar-seçkinler, medya, kamuoyu- reaksiyonları birbirlerine etki yaparken, Batı'nın (Batılı politikacıların demeçleri ve medya) Türkiye'ye desteği Türk toplumunun tüm kesimlerini etkiledi. Türk liderlerinin Türk dünyası hakkındaki coşkulu demeçleri Türk kamuoyunca coşkuyla karşılandı ve bu yüzden Türk halkı Türk ortak pazarı veya Türk cumhuriyetleri topluluğunun kurulacağına inanmaya başladılar. Diğer taraftan, Batının Türk modelini ortaya at-

ması, yerli ve yabancı medyanın "yeni Türk dünyası doğdu" veya "Türkiye süper güç oluyor", gibi yorumları Türk politikacılarını coşkulu demeçler vermeye teşvik etti. Kamuoyu, kendi payına, Türk hükümetini aktif politikalar uygulamaya, özellikle, Türk politikacıları Azerî-Ermenî probleminde aktif adımlar atmaya teşvik etmenin ötesinde, Türk halkı bu problemle ilgili olarak askerî müdahale çağrısında bulundu.

SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye aktif adımlar atmaya başladı ve Türk cumhuriyetlerini dünyada ilk tanıyan ülke oldu. Her ne kadar Türkiye hiçbir devletle yarış içerisinde olmadığını bildirse de, Batı'nın kaygısı olan İran'ın rejimini ihraç etme tehlikesi kaygısına ortak oldu, laik ve Batı'ya dönük bir ülke olarak İran'ın bu amacına ulaşmasını önlemek istedi. Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri düzenlemek için kuruldu ve Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinin cumhurbaşkanları arasındaki ilk zirve Ankara'da Ekim 1992 de yapıldı ve bu zirveler her yıl tekrarlanmaktadır. Her ne kadar Türkiye'nin kaynakları kısıtlı olsa ve Türkiye'nin iç problemleri olsa da, Türkiye bu cumhuriyetlere kredi verdi, telekomünikasyonlarını modernize etmeleri için yardımcı oldu ve ekonomik reformlar için teşvik etti. Fakat en önemli gelişmeler kültürel ilişkiler alanında oldu. Türkiye 1992 yılında Türk Cumhuriyetlerinden 6729 öğrenciyi kabul etti. Eğitim alanındaki işbirliği programı halen devam etmektedir (*Arslan, 1994*). Bu öğrenciler Türk üniversitelerine devam ettiler ve Türkiye ile Türk cumhuriyetlerinin gelecekteki ilişkileri için bir köprü olarak kabul edildiler. Türk "Avrasya TV" Türk cumhuriyetlerine yayın yapmaya başladı, bunu Türkiye kökenli özel televizyonlar izledi. Din alanında da Türkiye'nin yardımı oldu. Temel olarak Türkiye kendisinin ılımlı İslâm modelini ihraç etmek istiyordu. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Türk cumhuriyetlerine kitap ve imam gönderdi. Türk cumhuriyetlerinden öğrenciler Türkiye'ye dinî eğitim almak için geldiler. Bu öğrenciler Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'nca finanse edilip eğitim verildiler. Devletin dışında Türk özel sek-

törü eğitim sektöründe aktif adımlar attı. Türk işadamları herbir cumhuriyette Türk kültürünü, ılımlı İslâm'ı ve Atatürk ideallerini temsil eden kolejler açtılar. Türkçe'nin ve yerel dillerin yanında öğrencilere İngilizce de öğretilmekte olup bu kolejler bölgesel standartların üzerinde eğitim vermekte olduklarından dolayı Türk cumhuriyetleri tarafından memnuniyetle karşılanılmaktadırlar. Diğer önemli konu ise Latin alfabesinin Türk Cumhuriyetleri tarafından kabul edilmesidir. Türkiye, bu alfabenin kabul edilmesinin dünya ile entegre olabilmek ve Türk modelini benimseyebilmek için çok gerekli olduğunu savundu, telkin etti. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından 18-20 Kasım 1991 tarihlerinde İstanbul'da BDT'ndeki değişik ülkelerden ve Türkiye'den 30 kadar ilim adamının katılması ile gerçekleştirilen "Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu" ortak bir alfabe oluşturulması teklifini yapmıştır. Latin asıllı alfabenin kabulünün Türk boylarının birbirini anlamasında ve kültür birliğinin pekiştirilmesinde en önemli unsur olduğu görüşüne oybirliği ile varılmıştır (*Devlet, 1993*). 1993'te Türk cumhuriyetleri Latin alfabesini kabul etmeyi kararlaştırdılar. Kazakistan ve Kırgızistan hala Kiril alfabesini kullanmaya devam etse de bu cumhuriyetler de Latin alfabesine geçmeye kararlıdılar. Diğer taraftan İran Arap alfabesini savundu ve bu teklif hiçbir Türk cumhuriyeti tarafından kabul edilmezken Tacikistan bu teklifi 1992'de memnuniyetle karşıladı.

TÜRK CUMHURİYETLERİNİN TEPKİSİ

Türk cumhuriyetlerinin Türk modeline ilk tepkileri bu ülkelerin kültürel çevresi tarafından önemli bir şekilde etkilenmiştir. Öncelikle bu cumhuriyetlerin Türkiye ile etnik bağları vardır; Türk cumhuriyetlerinin nüfuslarının çoğunluğu Türk kökendir. Dil bağları vardır; bu cumhuriyetlerin halkları Türkiye Türkçesi ile aynı dil ailesinden dilleri konuşmaktadırlar. Dinî bağlar vardır; Türk cumhuriyetlerin nüfuslarının çoğunluğu İslâm dinine, özellikle Türkiye'de halkın çoğunluğunun dahil olduğu Sünnî mezhebe bağlı-

dırlar. Her ne kadar Azerbaycan nüfusunun üçte ikisi Şii olsa da, bu onların Türkiye'ye yaklaşımı açısından ciddi bir problem oluşturmamaktadır. Yukarıda sözedildiği gibi, Azerî halkının milli duygularının güçlü olmasından, İran'ın kuzeyinde Azerî nüfusun varlığından ve İran'ın Ermeni yanlı politikalarından dolayı İran ile Azerbaycan arasında yakınlıktan ziyade bir derece düşmanlıktan bile söz edilebilir. Temel olarak bu kültürel çevre nedeniyle, Türk cumhuriyetlerinin halkları Türkiye'ye yakınlık hissetmekteydiler ve bu nedenle onlar Türk modeline olumlu olarak tepki verdiler. Türkiye'ye karşı bu hayranlık ve yakınlık cumhuriyetlerin liderlerinde bile mevcuttu ve bu liderler ilk etapta Türk modelini coşkuyla karşıladılar. Birçok vesile ile kendilerine Batı ve Türkiye tarafından teklif edilen bu modeli takip edeceklerini söylediler ve geri dönmeyeceklerini, bu modelden vazgeçmeyeceklerini iddia ettiler. Bu cumhuriyetlerin Türk modeline başta sıcak tepki vermelerini önemli şekilde etkileyen diğer faktör ise, bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan ettiklerinde büyük ölçüde Türkiye'nin gerçeklerinden habersiz olmalarıydı. Sovyet dönemindeki dış dünya ile iletişim eksikliğinden dolayı onlar Türkiye'nin güçlü, siyasi ve ekonomik olarak mükemmel ve hiçbir problemi olmayan, aynı zamanda bu cumhuriyetlerin devletlerini kurmalarına yardımcı olmaya hazır olduğunu var saydılar. Türk cumhuriyetlerinin hepsi Türk modelinin laiklik, pazar ekonomisi, Batı'ya yakınlık ve Batı ile işbirliği yönlerini memnuniyetle karşıladılar. Fakat, Türk modelinin çok partili sistem-demokratik yönü genelde memnuniyetle karşılanmadı. Özellikle muhalefet hareketlerinin bastırıldığı Özbekistan ve Türkmenistan bu hususta önemli örneklerdir. Her ne kadar Kazak rejimi bu iki ülke kadar otoriter olmasa, Kazakistan ve Kırgızistan demokratik reformlarda önde olsa da, Kazakistan'da Kazak liderliğinin etnik Rus azınlığını gücendirmekten çekindiği için milliyetçi partiler tescil edilmediler. Kerimov, Türkmenbaşı Atatürk'ü örnek alarak tek partili yönetim ve Atatürk'ün güçlü liderliğinin hüküm sürdüğü 1920'lerin Türk modelini takip etmeyi tercih ettiler. Bu liderlerin ikisi de Atatürk'e hayranlıkla-

rını değişik vesilelerle dile getirdiler. Temel olarak bu sebepten dolayı Niyazov, Atatürk (Türklerin Babası) kelimesinin benzeri olan Türkmenbaşı (Türkmenlerin lideri) ismini aldı. Diğer taraftan Kırgızistan ve Azerbaycan Türk modelinin demokratik modelini de memnuniyetle karşıladılar.

Fakat duygusal demeçlerden ve karşılıklı ziyaretlerden sonra Türk cumhuriyetleri Türkiye'nin gücünün sınırları olduğunu ve Türk modelinin Türkiye'de bile mükemmel olarak çalışmadığını anladılar. Türk cumhuriyetlerinin liderleri Türkiye'ye geldiklerinde yüksek enflasyonla, işsizlikle, Güneydoğu Anadolu'da ayrılıkçı hareketlerle ve Alevî halkın Türk devletinden mezhepsel talepleri olduğuna şahit oldular. Bağımsızlıklarının birinci yılından sonra dünyaya büyük ölçüde açıldıklarında Türk modelinin diğer ekonomilerin ne kadar arkasında kaldığını gördüler. Baştaki varsayımların zıddına, Türk modelinin sosyal ve ekonomik bir mucize olmadığını, bu yüzden Türk yaşama standartlarının kendileri için uzun dönem nihaî amaç olamayacağını anladılar. Onların beledikleri kadar Türkiye'de yeterli kapital-para yoktu (*Olcott, 1996 ve Akiner, 1993*). Bu nedenle bu cumhuriyetler Batı'yla yakın ilişki kurmak istediler ve Batı'dan kendi ülkelerine yatırım yapmasını istediler. Çünkü, onlar Batı'nın ve Pasifik'in gelişmiş ülkelerinin ekonomik yardım yapmak açısından daha iyi pozisyonda olduklarını anladılar. Batı'nın Türk modelini destekleyip ileri sürmekten vazgeçtiğini anladıktan sonra Türk cumhuriyetleri Türk modeli hakkında konuşmaktan vazgeçtiler. Türk modeline ve Türkiye'ye olan ilgileri mukayeseli olarak azaldı. İlk beklentilere zıt olarak Türk cumhuriyetleri Türkiye'yi bir köprü olarak kullanmak yerine Batı ile ve ABD ile doğrudan ilişki kurabileceklerini anladılar. Batı da Türk cumhuriyetleriyle ilişkilerinde çok geçmeden üçüncü bir tarafa ihtiyacı olmadığını anladı.

Türk modelinin popülaritesini kaybetmesinde Türkiye'nin Azerbaycan'ın iç politikası ile ilgilenmesinin önemi küçümsenmemelidir. Türkiye'nin Azerbaycan'da muhalefeti (Halk Cephesi) desteklemesi ve Elçibey'in başarısı diğer Türk

cumhuriyetleri liderlerini Türkiye hakkında te-reddüte sevk edip, Türkiye'den az da olsa soğuttu ve onları Rusya'ya yakınlaşmaya teşvik etti. Çünkü, iktidarda olan liderler, muhalefetin Türkiye'den gelecek yardım ile güçlenerek kendi iktidarlarını tehdit edeceğinden ve iktidarlarını kaybetmekten korktular. Örneğin, bununla ilgili Özbekistan eğitim için Türkiye'ye gönderdiği öğrencilerin çoğunu geri çağırdı. Çünkü Özbek liderliği bu öğrencilerin Türkiye'deki Özbek muhalefeti ile temas içerisinde olup toplantılar düzenlediğine inanıyordu. Buna ilâveten, Türkiye'nin Azerbaycan'da muhalefeti desteklemesi fakat sonunda Elçibey'i iktidarda tutamaması, Türk Cumhuriyetlerinin liderlerinde (ve genel olarak tüm bölge ve dünya ülkelerinin liderlerinde) Türkiye'nin desteğinin veya düşmanlığının çok önemli olmadığı ve bölgede Türkiye'nin Rusya'ya karşı rekabet edebilecek cesareti ve gücü olmadığı kanaatinin oluşmasına yol açtı. Böylece Elçibey'in düşmesinden sonra Türkiye'nin evvelki güçlü kardeş devlet imajı kötü şekilde yaralandı. Bu sebeplerin ötesinde, Türk cumhuriyetleri eski ağabeyden (SSCB) henüz kurtulmuşken yeni bir ağabey istemediler ve Türkiye'nin yeni cumhuriyetler üzerinde bu rolü oynamasından korktular. Türk politikacıların bazı coşkulu demeçleri bu kaygılara hız verdi ve sonuçta bu durum Türk cumhuriyetlerinin Türkiye'ye ve Türk modeline olan ilgilerinin mukayeseli olarak azalmasına yol açtı. Bu nedenle Türkiye ve Türk modelini ilk duygusal memnuniyetle karşılamadan sonra, bu cumhuriyetler daha gerçekçi ve şüpheli oldular. Türk modelini tamamen terk etmeseler de bu modelin yalnız iyi taraflarını almak istediklerini ve Türkiye'nin mükemmel olmadığını söylemeye başladılar. Bu yüzden onların Türk modeline ilgileri 1992 den sonra azalmaya başladı.

Türk cumhuriyetlerinin Türk modelinin laik, pazar ekonomisi ve Batı ile işbirliği yönlerini memnuniyetle karşılamalarından dolayı Batı'nın bu modeli ileri sürerek neredeyse tüm amaçlarına ulaştığı söylenebilir. Demokrasi ile ilgili olarak ise tüm cumhuriyetler demokratik çok partili bir sistem kurmak istediklerini belirttiler. Fakat bazıla-

rı, özellikle Türkmenistan ve Özbekistan zamana ihtiyaçları olduğunu ileri sürerek demokratik reformlara başlamakta isteksiz davrandılar. Aslında bu cumhuriyetlerde milletteleşme sürecinin tamamlanmadığı, siyasetin klan temelinde yapılma ve böylece millî birliğin parçalanma tehlikesinin olduğu göz önüne alındığında, reformları gerçekleştirmede yavaş davranmalarının haklı tarafları da vardır. Cumhuriyetler İran modelini reddettiler ve Türk cumhuriyetlerinde Batı'nın ticarî çıkarlarını zedeleyecek bir istikrarsızlık ortaya çıkmadı. Türkiye'nin payına ise, İran'ı durdurmak istediği ve yukarıda zikredilen prensiplerin savunuculuğunu yaptığı için belirli bir dereceye kadar başarıdan söz edilebilir. Fakat, bunlar Türkiye için kısmî başarılarıdır, çünkü Türkiye'nin daha geniş beklentileri vardı. Türk modeli şemsiyesi altında politik, kültürel ve ekonomik etkisini genişletmek istiyordu. Kültürel sahada bazı başarılar elde etti ve politik olarak Türkiye ve Türk cumhuriyetleri cumhurbaşkanları arasındaki zirveleri koordine etmeyi başardı. Fakat genel olarak Türkiye oynamak istediği rol için hazır değildi, çünkü ekonomik olarak zayıftı ve kendisi Batı yatırımını cezbetmeye çalışıyor, Batı'nın sermayesine ve teknolojisine ihtiyaç duyuyordu. Politik olarak etnik ve dinî azınlık problemleri ile karşı karşıya idi ve kendi sınırları içerisinde ilan edilmemiş bir savaş ile meşguldü. Bu yüzden her ne kadar Özal'm teşebbüsü olan Ortak Pazar gibi daha iddialı projeler başarılı olmasa da Türkiye ve Batı tarafından savunulan neredeyse tüm prensipler Türk cumhuriyetlerince büyük ölçüde kabul gördüğü için Türkiye kısmen başarılı olarak kabul edilebilir.

SONUÇ

"Türk Modeli" terimi, nitelikleri Müslüman bir toplumda, laiklik, pazar ekonomisi, Batı ile işbirliği ve Batı'ya yakınlık ve çok partili sistem olan Türkiye'deki hükümet ve gelişme modeline işaret etmek üzere kullanılmaktadır. Batı, ABD başta olmak üzere, Türk modelini destekleyip Türk cumhuriyetlerine teklif etti. Türkiye'nin bölgeyle olan

kültürel ve tarihî bağları, Türk modelinin laik ve çok partili sistem nitelikleri ve Türkiye'nin ekonomik transformasyon tecrübesi, Batı'yı Türk modelini desteklemeye teşvik etti. Fakat Batı, İran'ın bölgedeki etkisinin sınırlarını anladıktan, Rusya'nın yakın çevre politikasını fark ettikten, Türkiye'nin kendi içerisindeki Kürt ayrılıkçılığı gibi problemlerin varlığından ve tüm bunların ötesinde, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Batı'nın bölge ile ilgili hazırladığı senaryoda Türk modelinin kendine düşen rolü başarıyla oynamasından dolayı Türk modeline desteğini sona erdirdi. Başka bir deyişle, Batı'nın Türk modelini ortaya atmasındaki temel amacı bu cumhuriyetlerin ilgisini Ortadoğu yerine, özellikle İran yerine, Batı'ya çekmekti ve geçen zaman Batı'nın bu amacına ulaştığını göstermişti. Bu nedenle Batı açısından bir dış politika aracı olan Türk modeli işlevini tamamlamış ve artık ona ihtiyaç kalmamıştı.

Türkiye SSCB'nin ani dağılışını beklemiyordu ve yeni şartlara hazırlıklı değildi. Fakat, SSCB dağıldığında, Türk tarafı bu sonu ve Türk cumhuriyetlerinin ortaya çıkışlarını memnuniyetle karşıladı. Bu tepkiyi bölgeyle olan kültürel, tarihî bağlar ve Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki pozisyonu büyük ölçüde etkiledi, soğuk savaş döneminde Türkiye Batı güvenliği için Sovyetler Birliği'ne karşı siper olarak önemli idi. Fakat Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Türkiye'nin bu önemi ortadan kalkmıştı. Doğu bloku ile Batı bloku arasındaki eski düşmanlıklar yerini yeni dostluklara bıraktığı için soğuk savaş sonrası yeni durum Türkiye'yi çıkarlarını uluslararası arenada savu-

nabilmek için yeni argümanlar ve müttefikler bulma çabası içerisine itti. Bu bağlamda, Türkiye, Türk cumhuriyetlerini uluslararası konularda Türkiye'nin pozisyonunu destekleyebilecek tabii müttefikler olarak görme eğilimine girdi. Diğer taraftan, Batı'nın Türk modelini ortaya atması Türkiye'nin eline yeni araçlar verdi; bu gelişme, soğuk savaş sonrası bölgede Türkiye'nin stratejik pozisyonunun öneminin teyit edilmesi anlamına geliyordu ve Türkiye'ye hem Batı için hem dünya politikası için hâlâ önemli olduğunu iddia etme imkânı verdi.

Türk cumhuriyetlerinin Türk modeline ilk tepkileri bu cumhuriyetlerin kültürel çevresince büyük ölçüde etkilendi ve Türk modeline olumlu tepki verdiler. Fakat, Türkiye'ye ve Türk modeline ilk duygusal tepkiyi takiben, dünya ve Türkiye'nin gerçeklerini öğrendikten sonra Türk cumhuriyetleri daha gerçekçi ve şüpheci oldular. Böylece, Türk modeline ilgileri tamamen sona erme- se bile zamanla azaldı.

Her ne kadar bazı analizciler ve yorumcular Sovyetlerin dağılması sonrasını Türkiye için fırsatların kaçırıldığı dönem olarak kabul etmeye devam etseler de, Türkiye'deki yerel politik şartlar ve dünya politikası gerçekleri göz önüne alındığında Türkiye'nin liderlik isteği gerçekçi olmaktan çok ütöpikti, demek daha objektif bir yorum sayılabilir. Fakat Türkiye iç politikasındaki açmazları aşabilir, tabii ve beşerî potansiyellerini gelişme yönüne kanalize edebilirse böyle bir rol oynayabilmek için gerekli olan ön şartları sağlamış olacaktır.

KAYNAKLAR

- ABRAMOWITZ, Morton I. (Summer 1993), "Dateline Ankara: Turkey After Ozal", **Foreign Policy**, No.91.
- AKINER, Shirin (1993), **Central Asia: New Arc of Crisis**, Royal United Services Institute for Defence Studies, Whitehall Paper Series, London.
- AKYOL, Taha (1990), **Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi**, Burak Yayınevi, İstanbul.
- ALİ, Amjad S. (1993), "Prospects of Cooperation with Central Asian States", **Pakistan Horizon**, April.
- ANNAGULİ, Nurmamedov 11 Haziran 1993 (Türkmenistan'ın Ankara Elçiliği Müsteşarı), **Bu makalenin yazarı tarafından gerçekleştirilen şahsi mülakat**, Ankara.
- APOSTOLOU, A (July 1992), "New Players in an old Game", **The Middle East**, No.213.
- ARSLAN, Ali. (1994), Türk Cumhuriyetleri ve Türk Topluluklarından Türkiye'ye Gelen Öğrenciler (1992-93), Yay Ofset, İstanbul.
- AYATA, Ayşe, (14 Mayıs 1996), **Bu makalenin yazarı tarafından gerçekleştirilen şahsi mülakat**, Ankara.
- AYBET, Gülnur (1994), **Turkey's Foreign Policy and Its Implications for the West: A Turkish Perspective**, Royal United Services Institute for Defence Studies, Whitehall Paper Series, London.
- BAL, İdris (1997), "Orta Asya ve Batının Dış Politika Aracı Olarak Türk Modeli", **Yeni Türkiye**, Vol.3, No.15.
- BAL, İdris (1998), "Türkiye Cumhuriyeti ve Alevi Halkın Talepleri", **Yeni Türkiye**, Yıl.4, Sayı.23-24.
- BAL, İdris (1998), **Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics of the Former Soviet Union: The Rise of the "Turkish Model" (1991-1992)**, Doktora Tezi, Manchester Üniversitesi, Ortadoğu Çalışmaları Bölümü, Manchester, İngiltere.
- BAL, İdris (2000), **Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics of the former Soviet Union: The Rise and fall of the Turkish Model**, Ashgate, Aldershot (Baskıda).
- BONDAREVSKY, G. and FERDINAND, Peter (1994), "Russian Foreign Policy and Central Asia", in **The New Central Asia and Its Neighbors**, edited by Peter Ferdinand, Pinter Publishers, The Royal Institute of International Affairs, London.
- BROXUP, Maria Bennigsen (Haziran 1995), (Central Asian Survey Dergisinin Editörü), **Bu makalenin yazarı tarafından gerçekleştirilen şahsi mülakat**, Londra.
- DEMİREL, Süleyman (1992), "Newly-Emerging Centre", **Turkish Review**, Winter.
- DEVLET, Nadir (1993), **Çağdaş Türkiler, Ek Cilt, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul.
- FULLER, G. E. and LESSER; Ian O. (1993), **Turkey's New Geopolitics**, Westview Press, Oxford.
- GANKOVSKY, Yuri V. (1994), "Russia's Relations with the Central Asian States Since the Dissolution of the Soviet Union", in **Central Asia: Its Strategic Importance and Future Prospects**, edited by Hafeez Malik, Macmillan Press, London.
- GÜLER, Halit (1990), **Sovyetler Birliğindeki Türkler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- HENZE, B. Paul (1992), **Turkey: Toward the Twenty-First Century**, Rand Corporation, Santa Monica.
- HERZIG, Edmund (1995), **Iran and the Former Soviet South**, The Royal Institute of International Affairs, London.
- HOSTLER, Warren Charles (1993), **The Turks of Central Asia**, Praeger, London.
- HUNTER, Shireen (1992), "The Müslim Republics of the Former Soviet Union: Policy Changes for the United States", **The Washington Quarterly**, Summer.
- HUNTER, Shireen (1994), "Azerbaijan: search for identity and new partners", in **Nations & Politics in the Soviet Successor States**, edited by Ian Bremmer & Ray Taras, Cambridge University Press, Cambridge.

- HYMAN, Hyman, A. (1994), **Power and Politics in Central Asia's New Republics**, Research Institute for the Study of Conflict and Terrorism, London.
- INDEPENDENT, 21 December 1991.
- INTERNATIONAL HERALD TRIBÜNE, 14 February 1990.
- İNAN, Kamran (1995a), **Hayır Diyebilen Türkiye**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- İNAN, Kamran (1995b), "Dış Politika", **Yeni Türkiye**, Vol.1, No.3.
- ISRAELI, R. (1994), "Return to the source: the republics of Central Asia and the Middle East", **Central Asian Survey**, Vol.13, No.1.
- JANE'S DEFENCE WEEKLY, 18 April 1992.
- LEWIS, Bernard (1951), "Recent Developments in Turkey", **International Affairs**, Vol.27, No.3.
- LOUGH, John (1993), "Defining Russia's Relations with Neighboring States", **RFE/RL Research Report**, Vol.2, No.20, 14 May.
- LOUGH, John (1993), **Russia's Influence in the 'Near Abroad': Problems and Prospects**, Conflict Studies Research center, The Royal Military Academy Sandhurst Camberley, Surrey.
- LOUIS, Roger (1984), **The British Empire in the Middle East 1945-1951, Arab Nationalism, the United States, and Postwar Imperialism**, Clarendon Press, Oxford.
- MALİK, Mohan J. (1992), "The 'great game' begins", **Asia-Pacific Defence Reporter**, June-July.
- MANGO, Andrew (1993), "The Turkish Model", **Middle Eastern Studies**, Vol.29, No.4. MIDDLE EAST, July 1992.
- MÜTERCİMLER, Erol (1993), **Türkiye - Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- OLCOTT, Martha Brill (1996), **Central Asia's New States**, United States Institute of Peace Press, Washington.
- ÖZAL, Turgut (1991), "President Turgut Özal's address at the 'European Studies Centre Global Panel', 9 April 1991", **Turkish Review**, Vol.5, No.23, Spring.
- RASHİD, Ahmad (1994), **The Resurgence of Central Asia: islam or Nationalism?**, Zed Books, London.
- ROBINS, Philip (1994), "The Middle East and Central Asia", in **The New Central Asia and its Neighbours**, edited by Peter Ferdinand, Pinter Publishers, London.
- SANDER, Oral (1994), "Turkey and the Turkic World", **Central Asian Survey**, Vol.13, No.1.
- SMOLANSKY, Oles M. (1994), "Turkish and Iranian Policies in Central Asia", in **Central Asia: Its Strategic Importance and Future Prospects**, edited by Hafeez Malik, Macmillan Press, London.
- SÖYLEMEZ, Yüksel (1992), "Turkey: Western or Moslem", **Turkish Review**, Autumn.
- TOGAN, Subidey (1992), "Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci ve Türkiye'nin Tecrübeleri", in **Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerde Eski Sovyet Halkları**, Yeni Forum AŞ., Ankara.
- TOKER, Yalçın (1992), **Büyük Uyanış**, Toker Yayınları, İstanbul.
- WINROW, Gareth M. (1992), "Turkey and Former Soviet Central Asia: National and Ethnic Identity", **Central Asian Survey**, Vol.11, No.3.
- YALÇIN, Aydın (1992a), "Türk Modeli' Kavramı ve Türkiye'nin İktisadi Kalkınmasındaki Bazı Özellikler", **Yeni Forum**, Vol.13, No.283.
- YALÇIN, Aydın (1992), **Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları**, Yeni Forum Dergisinin 16-19 Eylül tarihinde düzenlediği sempozyuma sunulan bildiriler, Yeni Forum A.Ş., Ankara.
- YALÇIN, Aydın (1994), "Tarih Perspektifinden Orta Asya'nın Geleceği", **Avrasya Etüdleri**, Cilt.1, no.1, TİKA.

RISE AND FALL OF TURKISH MODEL IN INTERNATIONAL POLITICS

Assis. Prof. Dr. İdris BAL

Police Academy

ANKARA

ABSTRACT

The term "Turkish Model" is used to refer to the model of development and government in Turkey whose characteristics are secularism in a Müslim society, a market economy, closeness and co-operation with the West, and a multiparty system. The West, including the US, supported and promoted the Turkish Model to the Turkish Republics. Turkey's cultural and historical ties with the region, secular and multiparty system characters of Turkish model and Turkey's success in economic transformation encouraged the West to support the Turkish Model. However, limits of Iranian influence in the region, Russian "near-abroad" policy, problems within Turkey such as Kurdish separatism and above all, the fact that Turkish model had played its part in the game, encouraged the West to reconsider its initial assumptions and then the West declined its support to the Turkish model.

Turkey was not ready for the new situation. However, when the USSR disintegrated in 1991, the Turkish side welcomed its end and the creation of the Turkish Republics. Cultural and historical ties with the region and Turkish position in international relations strongly affected this reaction. Western promotion of the Turkish Model provided Turkey with new instruments; it meant a ratification of Turkey's strategic position in the region after the Cold War, enabling Turkey to claim that it was still important for the West and World politics. The initial reactions of the Turkish Republics to the Turkish Model were strongly affected by the cultural environment of these Republics and they reacted positively to the Turkish Model. However, after the initial emotional welcome for Turkey and the Turkish Model, the Turkish Republics then became more realistic and skeptical, and although they have not abandoned the Turkish Model, their interest in the Turkish Model declined.

Key Words:

Turkish Model, The West, Turkey, Turkish republics, Iran, Russia

ПОДЪЁМ И ЗАКАТ ТУРЕЦКОЙ МОДЕЛИ В МЕЖДУНАРОДНОЙ ПОЛИТИКЕ

Доц. Др. Идрис БАЛ
Преподаватель Полицейской Академии
Анкара

РЕЗЮМЕ

Термин «турецкой модели» означает секуляризм, рыночную экономику, сотрудничество и близость к западу, многопартийную систему в мусульманском обществе и используется для обозначения системы правительства и развития в Турции. Запад, и в частности США, поддержали турецкую модель и предложили её как модель развития для тюркоязычных республик. Исторические и культурные связи Турции с регионом, особенности секуляризма и многопартийной системы турецкой модели, а также опыт Турции в экономической трансформации, подтолкнула запад поддержать турецкую модель. Но после того как запад осознал границы влияния Ирана в регионе, понял политику ближнего окружения России, из-за курдской проблемы в самой Турции, и более, после того как турецкая модель выполнила свою роль в этой игре, запад прекратил поддержку турецкой модели.

Турция не была готова к новым условиям. Но с распадом Союза Турции приветствовадал этот распад и образование тюркоязычных республик. На эту реакцию главным образом повлияли культурные и исторические связи с регионом, а также место Турции в международных отношениях. Презентация западом турецкой модели предоставило Турции новые средства; эти изменения означали подтверждение стратегической значимости Турции в регионе после окончания «холодной войны» и дали Турции возможность заявлять о важности Турции для запада и для мировой политики. Культурные круги тюркоязычных стран были под влиянием этой волны и отнеслись положительно к турецкой модели. Но после первых эмоциональных реакций к Турции и турецкой модели, эти республики стали подходить более реально и скептически, и хоть интерес к турецкой модели полностью не исчез, но существенно уменьшился.

Ключевые слова:

Турецкая модель, Запад, Турция, Тюркоязычные республики, Иран, Россия

